

Emigrants de Xeraco

L'emigració constitueix un moviment cíclic que recorre de manera decisiva la història valenciana. Entenem que la reconstrucció de la memòria d'aquella gent que se'n va anar de casa seua per aconseguir una vida millor respon a un legítim i necessari recordatori. El temps actual uneix la memòria dels emigrants dels segle xx i la tendència actual, dotada d'un perfil bastant diferent. S'hi ajunten els records dels qui van marxar, però també dels qui es van quedar sota les difícils condicions de vida que dictava el franquisme. Gent que també quedà marcada per la partida, de vegades definitiva, dels seus sers més estimats. Avui es reproduïx un esquema paregut amb protagonistes més joves, formats universitàriament.

Aquest número de *L'Escudella* tracta monogràficament el tema dels emigrants xeraquers a diverses destinacions: als pobles de la Provença en la temporada de la verema, a la recerca d'un treball digne i a París per a trobar faena de qualsevol condició. Alguns tornaren per a construir-se una casa per a viure i donaren nom a un dels carrers més populars del poble. Un altres trobaren un camí final en terres molt llunyanes de Xeraco. El primer article, d'Antoni Martí, revisa la memòria viscuda dels veremadors temporers amb uns testimonis, la trajectòria laboral dels quals resulta un exemple de tants hòmens i dones com treballaven a estall en faenes dures per aconseguir unes pessetes necessàries. Rafael Campos entrevista la família Chulvi-Peiró al complet. Un exemple d'emigració d'anada i tornada, una vegada aconseguits els objectius que s'havien marcat. Serveix de model per conèixer de primera mà l'experiència francesa, a París, d'un grup familiar xeraquer, els llocs on es trobaven amb els altres valencians, la duresa de la vida parisina, el canvi de costums, de sistema social, els usos democràtics... Joan Iborra traça el perfil d'una família situada entre Xeraco i Xeresa, els Esteve-Serralta, escindida entre les decisions dels pares de morir al seu poble i les dels joves de fer del lloc d'acollida la seua residència definitiva. Francesc Torres delinea l'eixampla del poble cap al nord per acollir l'ampliació produïda per l'increment poblacional fruit del qual va ser l'obertura del carrer París. Finalment, Gabriel Nadal tracta l'emigració temporera a Besiers, al Domaine de la Roque. Aquest viatge el feren també molts altres xeraquers plens de coratge i l'empenta necessària per afrontar un repte difitultós i emotiu. Per tots el nostre reconeixement més sincer i agraït.

JOSÉ LUIS PLANES

La verema

ANTONI MARTÍ MILAN

Polsim avall, trontollen plens de basquets els carros.
Remors llunyanes omplin de cel rosseti l'aire
La tarda en tasta lenta un cabrerot perfecte.
Quatre jueus de la Costera
ANTONI FERRER I PERALES

Al llarg de la història els éssers humans s'han mogut contínuament d'un lloc a un altre per motius diversos: buscar noves terres, fugir de guerres o de grups hostils, per desastres naturals... Molt lentament apareixen els primers assentaments amb el descobriment de l'agricultura i la ramaderia. Així transcorren uns quants mil·lennis fins que durant les últimes dècades la indústria i l'aparell administratiu dels estats han contribuït notablement al sedentarisme urbà i al despoblament rural.

Actualment no han desaparegut els motius primers de les migracions, però s'han afegit amb força les causes econòmiques. La verema francesa per part de collidors xeraquers suposa un fenomen menor i temporal, quasi una escapada on es combina l'aventura, el treball sense traumes significatius, si atenem a la durada, a la proximitat, a l'activitat agrícola pareguda a la de Xeraco i reforç econòmic aconseguit. Reunim uns testimonis dels nombrosos veremadors i veremadores que s'encaminaren a collir raïm a la *vendange* francesa.

Paco Torres Garcia, *Carreter*

Vaig anar uns quants anys en la dècada dels seixanta, després hi viag fer un parèntesi de cinc anys i una segona etapa que durà onze temporades. Els mitjans de transport variaven entre l'autobús, el tren i el cotxe particular de Salvador *Dorín*, un Renault 7, compartit amb Vicente Fluixà, Pepe *Baile* i Miguel Pastor de Potries. Tots junts realitzàrem cinc temporades a Moullou*, a prop de Nîmes, amb contracte legal per dies concrets, a vuit hores per dia, però en féiem moltes més. Dormíem en un edifici gran dividit per mampares sobre marfeguetes provinents de la segona guerra mundial. Hi havia dotació de dutxes i cuina amb foguers de gas. En alguna ocasió coincidírem amb unes dones que feien la collita de pomes en una temporada més llarga que la verema. La relació era bona i alguna vegada compartíem una menjada singular per a nosaltres: suc d'anguiles dels rius propers. Els joves francesos també contribuïren a la fraternitat transfronterera i el vi ajudava notablement a engrescar la festa. El propietari, casat amb una comtessa, residia en una masia senyorial al mig del camp.

Un any la collita va desbordar totes les previsions, motiu pel qual van contractar trenta-cinc veremadors, l'oratge va afavorir notablement el treball i vam arrebregar una quantitat de raïm impensable, enmig del goig de tota la gent per l'excel·lent anyada. En un annex de la masia es va instal·lar un enginyós sistema artesanal per a l'obtenció del most. Utilitzaven l'hèlix d'un antic avió de combat per a exprèmer el raïm mentre altres mecanismes separaven el most de la pell, els pinyols, les raspes i els pàmpols dels ceps. Després els camions s'enduïen el suc del raïm a les caves.

En cas de malaltia, els afectats comptaven amb la completa solidaritat dels companys, però si els remeis tradicionals o l'automedicació no donaven bon resultat, ca-

Plaça de Talteüll

lia visitar el metge i pagar-li els honoraris de la consulta. Després, la seguretat social et retornava els diners. El bon amic Tonet *del Baile* patia un greu refredat a causa de les rosades matinals. Malgrat la insistència de tots es resistia a anar al metge fins que avisada una filla del patró, resident a la masia senyorial, estudiant de l'últim curs de veterinària, aconsellà una medicació que va restablir eficaçment la salut del singular i estimat Tonet. A tres quilòmetres de nosaltres, separats per un antic camp d'aviació alemany de la guerra amb hangars i tallers, treballava una altra colla de Xeraco coordinada per Francisco Pelegrí, *Elies*. També la tia Carmen *la Serafina* organitzava grups de gent contractada prèviament que viatjaven amb tren i després amb autobús amb eixida des de la placeta del Raval.

Pels anys setanta, una comissió francesa de funcionaris administratius regularitzaren la situació dels emigrants per a què cobraren una pensió en un futur, corresponents a les diverses campanyes de la verema dels treballadors procedents de les comarques de la Safor, la Marina, la Ribera i la Vall d'Albaida. Durant quinze dies es va habilitar una oficina a la casa de la Marquesa de Gandia. Molts emigrants no van poder justificar documentalment els treballs, tanmateix es van facilitar les gestions burocràtiques amb equanimitat. A mi en concret, de les onze temporades que vaig treballar, me'n van justificar dues completes i nou de manera parcial.

Antonio Martí Millan, *Hortolà*

Sols vaig treballar tres temporades, 1962, 63 i 64, amb un resultat econòmic un poc desigual. El viatge rutinari es feia amb tren i transcorria des de l'Estació del Nord de València fins a la frontera de Portbou i després s'allargava a Nimes, Montpeller o Marsella, les destinacions més freqüents. La temporada 1962 va ser desastrosa. Collíem a prop d'Avinyó, però a causa de les fortes pluges ens estacàvem en el fang fins als genolls. Per a carregar el raïm, llogaven uns cavalls impressionants per la seua força i

grandària que arrossegaven carros amb plataforma pareguts als de repartir els guaixos de l'arròs o recollir les garbes d'arròs desbarbat com feien a la Ribera.

Les dues temporades següents veremàrem a Leucata, a prop de Marsella, un paratge on confluïa la platja, l'estany de Salses i uns bancals pareguts als nostres borrons d'arena. Vam ajuntar-nos el tio Pepe Alvarado, el seu nebot José Maria, *Perlita* de Xeresa i jo. Teníem contracte de 8 hores per jornada, però en realitat collíem a destall i guanyàvem al canvi entre 1.000 i 1.500 pts diàries, quan els jornals a Xeraco es pagaven a 200 pts. La collita es va estendre per 27 dies al cap dels quals aconseguírem estalviar una quantitat que quasi permetia la compra d'un bon solar. Alguns francesos mostraven certa hostilitat envers els emigrants, en canvi els patrons tenien un tracte correcte, gestionaven normalment els papers i algun dia ens transportaven a la vinya amb un Renault Ondine.

Teresa Antonino Bernabeu i Vicent Luis Antonino

L'any 1960, quasi novençana, Tere va encetar una successió de 30 veremes de la mà de la tia Carmen *la Serafina*. Rememora amb tast agredolç les enfadoses maletes de fusta farcides de menjar, els insensibles seients, també de fusta, d'un tren calmos cap a Figueres per a la revisió mèdica. Hi arribaven més trens: d'Andalusia, de la Manxa, de Múrcia... Paraules, mirades, cossos que s'havien de despullar i auscultar, tornada al tren i represa d'una breu etapa fins arribar a Portbou. Altra vegada a carregar amb les maletes pesants, creuar un túnel de baixada i pujada impossibles de superar on esperaven uns altres trens sobre vies més estretes. Més avant, el viatge amb autobús des de la placeta del Raval fins a la destinació del treball evitava el transbord de tren i estalviava hores de ruta. El reconeixement mèdic es feia abans d'eixir. Aquests dos aspectes van suposar unes millores impagables.

La jornada de treball era de 8 a 12 del matí i per la vesprada de la 13 a les 15. Dinàvem a les 12, un aspecte que al principi ens sobtava molt. La climatologia de la Provença limitava prou les hores de sol en l'època de tardor o primavera d'hivern. Un personatge interessant de la verema era la *mussenya** que exercia de cap de colla recol·lectant el raïm amb la *ota*, una mena de cistella, a l'esquena. La *mussenya* marcava el ritme de collir i ningú no podia avançar-li ni, naturalment, endarrerir-se molt. Quan la cistella estava plena, abocàvem el raïm a un contenidor més gran o directament al tractor. Domaine de la Roca* Besiers, Cervian, Pesenàs o Montblanc* eren els pobles on solíem veremar. En general els adults disposàvem d'un contracte legal encara que hi treballaven menors sense papers, fills o filles d'algun major. El canvi del franc estava en 19 pts que solíem enviar per gir bancari fins que una de les remeses no va arribar al seu destí i vam optar per canviar la moneda a la mateixa França.

Durant una setmana menjàvem del que havíem portat de casa en la maleta, embotits i conserves principalment, cada dos dies venia el forner a fornir-nos de pa. Usàvem foguers de gas, dormíem sobre màrfegues de palla i l'encarregat ens atenia correctament. Pel mes de setembre, els esclata-sangs, abundants pel voltant de les vinyes, s'incorporaven a la dieta. Enrique *Pic* era extraordinàriament hàbil per trobar-ne i de tant en tant calaven hams als rius per a pescar anguiles esmunyedisses i fer-les en suc, tan popular entre els veremadors. A tan precària la gastronomia incorporàvem les creïlles destinades a les granges. Ens dutxàvem amb molt poca aigua calenta, motiu pel qual, acabat el treball, arribar els primers als lavabos es convertia en una competició poc esportiva.

Els nombrosos veremadors de Xeraco solien integrar-se en colles coordinades per persones més veteranes com Carmen *la Serafina*, Paco *Cambra*, Nati *la Colometa*, Francisco *Elies* o altres. Entre els habituals estaven Emilio *Panet*, Juanito *Barral*, Vicent *Carreter*, Tonet *del Baile*, Pasqual *de Bàrbera*, xofer de tractor, i molts més. Salvador Vallta Gregori, *Masseno*, va protagonitzar un cas insòlit. Va viure la verema després d'haver emigrat a Veneçuela en una arriscada odissea. Ell i José Bofí embarcaren cap a Canàries per anar-se'n a Amèrica. Quatre mesos va durar aquella promesa travessia plena d'estretors i contrarietats meteorològiques. No sabem si al final arribaren al seu destí o si l'embarcació va atracar a la costa veneçolana. Allí va viure molts anys treballant de camperol. En tornar al poble, ja major, s'incorporà una temporada com

a veremador. Ja jubilat, vivia sempre content, amb bon humor, conversador afable, era un goig escoltar el seu peculiar valencià desimbolt barrejant l'accent i alguna paraula incorporada d'aquell país sudamericà.

El record dels exiliats després de la Guerra Civil estava molt viu entre els emigrants. Teresa documenta la visita d'Enrique *el Curro* i la seua dona als veremadors de Xeraco pilotant una moto de barqueta. Tots junts rememoraren les perilloses circumstàncies viscudes i la situació dels familiars que havien quedat poble. Una altra peripècia dramàtica va viure Germán *Borrasca*, casat amb Angelita, quan acabada la guerra, en l'intent de creuar clandestinament la frontera per una tanca de fil d'aram punxós, la jaqueta se li va enganxar entre les pues metàl·liques i es va quedar en una situació realment compromesa, més agreujada quan els gossos de la policia començaren a lladrar i mossegar-lo. Durant la brega els gossos li arrancaren la jaqueta, però abans que els guàrdies arribaren, German, sa, estalvi i mig despullat, ja xafava sòl francès.

Maria José Méndez Raja

Maria José va començar la verema l'any 1979, als tretze anys, acompanyada dels seus pares, Enrique i Maria, i un germà menor. Com molts altres emigrants viatjava primer amb un tren de compartiments València-Portbou, tots carregats amb maletes farcides de queviures: conserves, arròs, marraixes de frito... Després, el costum habitual: descarregar maletes, passar un túnel, transbordar de tren... Més avant l'autobús de la placeta del Raval corregí abundantament les penalitats ferroviàries.

Els treballs de la verema es van allargar durant nou temporades per Besiers, Montblanc, Talteüll i altres pobles del voltant. Molts collidors repetien cada any, alguns eren famílies senceres i en certa mesura, allunyats de Xeraco, tots ens integràvem en una gran família diversa, solidària, cansada del dur treball i en ocasions divertida. Hi eren: Paco *Cambra* i Emília, Lázaro i Maria *la Pescatera*, Fernando Castelló i Lola, Rafael Xaixo i Virgínia, Juanito *Barral* i Tere. I moltes parelles més.

L'horari de treball comprenia des de les 8 fins a les 17 hores, habitual en tota la comarca, amb una hora per dinar a les 12, diumenges inclosos. La llarga jornada es feia un poc més aspra per les condicions del terreny desnivellat, si pluvia calien botes per evitar estacar-se, la rosada exigia l'ús diari d'un impermeable. Per collir el raïm fèiem servir les mateixes alicates de la taronja. Paco *Cambra*, Lázaro i *Sotet* treballaven en la cava en manteniment i neteja comprovant amb un ciri encès si els grans dipòsits contenien gas tòxic. L'absència de flama indicava un perill segur. Maria José s'ocupava d'omplir botelles de mig litre amb el vi de la collita anterior. En acabar la jornada el tractor ens transportava alegrement.

Dormíem sobre antigues lliteres militars en una immensa cambra compartimentada amb dutxes molt deficitàries d'aigua calenta motiu pel qual ma mare calfava l'aigua al foc per rentar-me. Al costat de la masia hi havia un camp xicotet d'hortalisses amb alls porros, creïlles, cebes, tomaques, pebres, encisams, de les que podíem disposar amb permís del patró. Ajuntant els queviures de les maletes, les hortalisses, el pa del dia i alguns esclata-sangs esporàdics gaudíem d'una acceptable alimentació.

La duració de la verema se situava entre els vint-i-tres i vint-i-cinc dies, que suposava cobrar una quantitat que oscil·lava entre les 80.000 i les 90.000 pessetes, a més de dos litres de vi diaris per als majors. Curiosament quan acabava la temporada el franc tenia un canvi més baix, per tant resultava més prudent esperar unes setmanes per a realitzar-lo, amb la seguretat que el canvi ens seria més alt i favorable.

L'horari de treball i l'ajustat sol de setembre deixaven poc temps per a la festa, però després de sopar ens ajuntàvem per xarrar, fer bromes i disfresses. «Et tallaré el nas» —va dir ella mentre alçava les alicates, amb tan mala fortuna que fent broma li el ferir discretament. Algun diumenge fèiem una breu escapada a la plaça de Talteüll on coincidíem amb emigrants d'Itàlia i del Regne Unit. L'últim dia van carregar de raïm el remolc del tractor i van tirar dins totes les fadrines. Va ser la darrera dutxa... de most. La verema va ser una vivència inoblidable, m'agradaria tornar a fer el viatge amb un autobús modern, ple de tots aquells que vam treballar en condicions tan precàries, visitar els camps, masies i pobles. L'autobús havia d'eixir de la placeta del Raval.

París: un exemple d'emigració de retorn

RAFEL CAMPOS SASTRE

Saturnino Chulvi i Encarna Peiró, veïns de Xeraco, a les acaballes dels cinquanta, decidiren obrir una botiga de queviures a l'actual carrer Xeresa per a dedicar-se al comerç a la menuda. El dur entorn social juntament amb la penúria que s'arrossegava de la llarga postguerra feren inviable aquesta iniciativa. Les dificultats econòmiques per on passaven la majoria de les famílies, l'escassetat de faena juntament amb les dures condicions de treball que patien els jornalers i la misèria econòmica, obligaven a molta gent a comprar de fiat, la qual cosa abocava a la majoria dels comerciants a acceptar aquesta mena de compravenda.

—Apunta-ho al meu compte, ja t'ho pagaré només podré.

Eren les frases més habituals que s'empraven a l'hora de pagar, perquè de diners, n'hi havia ben pocs. El rastre dels deutes anava fent-se molt llarg, ja que era molt dur negar el menjar als teus veïns. Sota aquestes circumstàncies, la llista es feia cada vegada era més llarga fins al punt de no poder pagar els proveïdors. Davant d'aquesta situació, Encarna i Satur no van tenir més remei que tancar la venderia que amb tanta il·lusió i sacrificis havien obert abans de perdre tots el diners invertits.

L'aguda situació econòmica patida en temps de la dictadura de Franco també es feia notar i fortament a Xeraco. Els jornals escassejaven i, si en tenies, es cobrava ben poc. Tot i això la gran majoria de la gent subsistia, més bé malvivía, com podia. Un dia gràcies a la mínima collita del bancalet de terra, que es tenia en propietat o a mitges; un altre amb l'ajuda d'algun veí, un tercer amb l'escàs jornal aconseguit a la plaça. Així anaven passant els dies i les setmanes, amb els recursos que hi havia a la mà, amb la immensa comprensió dels botiguers que et fiaven fins i tot quan no podien, tot a l'espera que s'acabara d'una volta i retornara l'esperança.

Una conjuntura similar la que es va trobar aquest matrimoni: la botiga tancada, alguns deutes al coll i una criatura xicoteta per alimentar. Molt paregut als problemes que passaven molts altres xeraquers. Varen pensar en anar-se'n del poble, com ja havia fet més gent. Emigrar a França, una terra en expansió gràcies a l'ajuda econòmica dels americans que demanava mà d'obra. Els rumors que circulaven per la Safor provinents d'Europa parlaven de jornals que oscil·laven entre 6.000 i 8.000 pts de salari al mes, fet impensable i a molta distància dels pagats a Xeraco.

Saturnino i Encarna, no ho van dubtar més i emprengueren el camí cap a la *France*. Deixaren el seu fill Santi, una criatura de tres anys, al poble, a càrrec de la iaia i el tio. No hi havia altre remei, la vida era així de dura per a la gent treballadora. Haver d'abandonar a un fill per anar-se'n lluny a guanyar-se el pa, era i segueix sent una situació emocionalment molt cruel per a uns pares. Amb el cor en un puny, una gran il·lusió, unes poques pertinences dins d'una maleta i un poc de menjar per un viatge llarg, emprengueren la llarga i penosa travessia de quaranta hores d'autobús. Havien

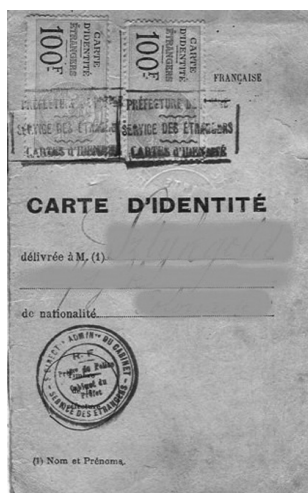
Rue de la Pompe. Lloc de reunió dels emigrants valencians a París.

d'arribar a Narbona, on tenien uns coneguts, els Fabra, una família de la comarca que havia marxat un temps abans, amb altres exiliats per a fugir de la cruel repressió franquista. A recer aquests saforencs, romangueren dues setmanes a la recerca de faena. Finalment decidiren marxar a París on les perspectives de treball els havien comentat que eren millors. No s'ho pensaren dues vegades, xino xano, amb les mateixes pertinences que duïen quan abandonaren Xeraco, emprengueren de nou el camí, aquesta vegada amb tren cap a la capital des de l'estació de Narbona.

Buscar allotjament per a dormir va ser la primera faena que es marcaren: un hotel molt econòmic i una habitació que tan sols tenia un llit menut amb el mobles indispensables. Tot seguit van fer les gestions necessàries per aconseguir un treball remunerat que, d'una manera o d'altra els podria garantir aqueix futur millor i més prometedor que havien anat a buscar. La majoria de la gent que arribava s'allotjava amb coneguts o familiars per buscar al poc de temps alguna pensió econòmica, en alguna habitació amb certes condicions d'intimitat que solien anomenar *chambre* i que no sempre comptava amb permís per tenir fills. De vegades resultaven una mica cares. Altres ocasions les *chambres* les aconseguïen les dones a través de la seua condició d'assistents de la casa. Generalment eren alcoves situades al porxo o a les golfes de l'edifici on treballaven. També era molt habitual que les habitacions les compartiren amb altres emigrants per a rebaixar la despesa.

Saturnino va tindre molta sort. Gràcies al contacte d'unes persones de Xella, va aconseguir un lloc de treball al mercat de Rungis, a prop d'on avui es troba el famós centre cultural Pompidou, el Beaubourg, en un dels magatzems de fruita i verdura de venda a l'engròs que també servia a diverses tendes de la gran ciutat. El patró, un compatriota de Piles, es duia molt bé amb els seus treballadors, els quals corresponien treballant més i de la millor manera que sabien. No els va faltar mai el menjar, molt especialment la fruita i verdura perquè el patró repartia entre els seus treballadors tot els queviures que necessitaven per a ells i les seues famílies. Amb el temps s'hagué de traslladar al nou mercat, al poble de Vitry sur Seine molt pròxim a l'aeroport d'Orly, on arribaven tota mena de camions carregats d'aliments de tot arreu, també de la Safor, procedents de Martinavarro i Pascual Hermanos, entre molts altres.

Es va arreglar els papers, el *récépissé*, i tot seguit a l'empresa on havia aconseguit la faena li van preparar la documentació. El ministeri corresponent li va facilitar la carta de treball, un document que li possibilitava el desplaçament pel país. Al cap de mig any va obtenir la *carte de séjour* o permís de residència, un certificat provisional fins que els van atorgar el permís definitiu.

Al poc de temps, Encarna va trobar faena d'assistenta a casa d'una família benestant gràcies a una xica que la va recomanar. *Monsieur* Arman i *madame* Angelette, eren els seus patrons. La casa era molt gran i molt bonica com corresponia a una acomodada situació. La jornada començava a les 7:00 h, quan es despertaven els senyors i els servien el desdèjuni. Sempre era cafè, torrades i ous caiguts. Després que marxaren al treball, feia la faena de la casa: agranar, espolsar, fregar, fer la bugada, planxar... Ho deixa tot ben endreçat per a quan tornaren. Vora el migdia se servia el dinar que ella mateix els havia preparat. De vesprada atenia els dos fills del matrimoni en tornar de l'escola, preparava el sopar i deixava casa i desdèjuni preparat per a l'endemà. I així dia rere dia durant quinze llargs anys. Al cap d'uns pocs dies de treballar en aquesta casa, l'ama els demanà que passaren a viure a la planta baixa de la casa.

Era molt espaiosa amb tres habitacions i cuina. Així abandonaren definitivament la penosa habitació de l'hotel.

Encarna i Satur van tindre molta sort, perquè tots dos havien aconseguit treball, havien guanyat un bon pessiguets de diners, si ho comparàvem amb els jornals que es guanyaven pel poble. El nivell de vida de París no era, però, el mateix de Xeraco, tot resultava car, molt més car. S'havia de treballar el màxim, estrènyer la corretja tot el possible, gastar el mínim per a poder estalviar i arreplegar un bon capitalet amb l'objectiu de comprar algun pati per obrar-se casa, adquirir alguna heretat o per muntar-se algun negoci el dia que decidiren tornar a la seua terra.

Durant la seua estada, molts xeraquers i valencians estaven també treballant allí a París, solien reunir-se els diumenges i els dies de festa a la *rue de La Pompe*. Hi feien tota mena de comentaris sobre els seus treballs, es contaven les coses més íntimes, compartien els problemes, s'ajudaven uns als altres en la mesura que fora possible; buscaven faena, com li va ocórrer a Encarna, com féu ella amb altra gent de Xeraco. Mataven el cuquet de l'enyorança de la seua terra, la família i les amistats recordant coses del poble. En poques paraules, vivien en un altre país, però pensaven en el seu que havien deixat enrere. El model de societat rural valencià d'on procedien tots es pegava de bacs amb el model de vida d'una gran ciutat, on els sectors de serveis i industrial eren la base econòmica i es practicava un consumisme voraç, oposat al del seu origen, però amb l'agreujant, que havien de gastar poc per poder estalviar el màxim. Realment molts emigrants es trobaven immersos en un fort dilema psicològic de fortes contradiccions a l'hora d'adaptar-se al nou model de vida, tot i que uns ho aconseguiren sense problemes, altres els va costar i uns pocs no ho van aconseguir. Es relacionaven majoritàriament amb espanyols, tot i que també la gent tenia bastants amics francesos i d'altres països. Els llocs on solien reunir-se eren el Bois de Boulogne, tot i que els valencians preferien la Porte de Maillot, lloc on paraven els autobusos de València, en especial l'autobús de Miguel Ferragud de Xeresa que solia arribar en dissabte o diumenge.

No tots van tenir la mateixa sort, uns van aconseguir treballs estables i ben pagats, de manera legal i amb contractes en regla que contenia diversos drets com la vaga, la sindicació, les vacances, vivendes de lloguer especial, elecció de metge, assegurança mèdica en cas d'accident laboral o fins i tot unes hores retribuïdes prèvies a la finalització del contracte per a buscar una altra ocupació. Uns drets que els francesos consideraven bàsics però que els emigrants no coneixien a la terra que havien deixat.

Els primers treballs que es trobaven eren d'aquells que els parissins no volien fer i a poc a poc se'n buscaven uns altres millors i de més estabilitat: obrers, jardineros netejadors d'oficines, operaris de fàbriques d'automoció, d'electricitat, de pintura, cuiners i cambrers de restaurants i bars, etc. Altres emigrants havien entrat il·legalment, mal pagats, canviat sovint de faena per imperiosa necessitat i molts d'ells amb dues faenes per poder sobreviure. La gran majoria de les dones treballaven com a assistentes o mai-

naderes en cases particulars com féu Encarna. Hi havia moltes treballadores en bugaderies, tallers de costura, empreses de netejada. Les dones amb més demanda i que més s'apreciaven eren les valencianes. A poc a poc van haver d'adaptar-se a la nova situació social d'aquell entorn: horaris, menjars, hàbits, costums o llengua. La llengua francesa no resultava difícil d'aprendre per als xeraquers perquè la morfologia i el lèxic hi coincidien en moltes ocasions, cosa que afavoria l'aprenentatge i comprensió del francès.

L'enyorança del seu fill Santi era tan gran que van vindre a per ell gràcies a l'ajuda de la patrona d'Encarna, tot i que va ser al cap de quatre anys de treballat a París. No va ser gens fàcil preparar la marxa del xiquet. Per culpa d'haver-se oblidat d'un paper imprescindible, van estar a punt de haver-lo de deixar al poble per segona vegada. Gràcies a l'ajuda d'Hilario Castelló i del secretari local de l'ajuntament ho van poder arreglar i amb gran alegria, tota la família al complet emprengué el camí cap a la gran ciutat. Santi es va adaptar molt bé a la societat francesa en general i a l'ensenyament en particular sense cap problema. Tan sol una mica de patiment durant el primer any de col·legi. Hi assistí als millors centres, la seua integració va ser total, els estudis no li van suposar cap problema, ho coneixia tot i solia recórrer París amb els seus amics. Durant la revolta del Maig francès, Santi era un xiquet i sols recorda les càrregues de la policia contra els estudiants i treballadors a la plaça on avui s'alça el Beaubourg. Quan acabà els estudis es va posar a treballar al mercat on estava son pare. Les condicions que tenia de treball eren bones, com qualsevol altre treballador del país. Estava totalment integrat en la ciutat que el va acollir. Els seus millors records són per als dies que anava a patinar i on es trencà la cama, el Trocadero, davant la incomparable imatge de la torre Eiffel, on no pujà mai fins que tornà a París de viatge de noces. Encarna, la segona, tingué la sort d'estudiar a la *Pugnier Ecôle*, en companyia de la filla del patró de Satur. Acabats els estudis es posà treballar de comptable en la mateixa empresa que ho feien son pare i son germà.

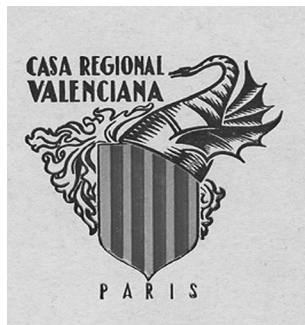
A Xeraco, Santi venia a gaudir de les vacances d'estiu tots els anys. Quan era menut s'avorria molt, era difícil fer amics i el canvi d'una gran ciutat a un poble li resultava dur de suportar. Quan es va fer majoret, picava i volava, s'ho passava d'allò més bé per la platja. En aquella època venien a estiuajar molts francesos, anglesos i alemanys. Va fer moltes amistats, sense oblidar-se de les de Xeraco. Recorda que disfrutava molt anant totes les nits al cine d'estiu del tio Cebrià. Era una passada que no es trobava a París. Tampoc oblida que l'any 1975, hagué de vindre a fer la mili. Caterinne i Alan, que encara eren unes criatures, disfrutaren com a criatures els dos mesos i mig que residiren a Xeraco. Correcallant pel poble sense que ningú anara darrere d'ells per a

Rue Royale

vigilar-los. Era durant les festes quan més es divertien, a París no es feien aquesta mena de celebracions populars. Encarna es divertia amb les seues amigues i amics xeraquers.

Amb el naixement d'Encarna, Caterinne, Alan i Maria, i gràcies a les gestions de la patrona d'Encarna, van aconseguir un pis de lloguer de protecció oficial amb tres habitacions, dos banys i menjador on van poder viure més còmodament. Encarna, amb cinc fills, hagué de deixar el treball, però encara tenia prou mans per ajudar a una veïna portuguesa cuidant-li dels seus dos fills de tant en tant perquè poguera guanyar-se uns francs. La integració familiar, en especial els fills amb la societat francesa, va ser gran. El govern francès no dubtava a estimular l'assimilació dels immigrants amb la concessió de la residència a tots aquells que tenien un contracte. Hi facilitava el reagrupament familiar i la incorporació al sistema públic de sanitat i educació. A més, el govern ajudava les famílies amb el subministre gratuït de llibres, sabates i davantal per a l'escola i pel Nadal els regalava joguets.

No tots els emigrants de Xeraco tingueren la fortuna de triomfar. Hi havia diversos factors que condicionaven l'estada: el lloc o treball escollit que no tingueren més remei que acceptar, l'empresa que els contractava, el factor humà tant de l'emigrant com del patró, el grau d'integració social... És a dir, viure en una societat nova on es devien integrar i pensar en aquella que havien deixat, a la qual no volien abandonar. Moltes de les converses que tenien a la *rue de La Pompe* quan es reunien els dies de festa, giraven al voltant del maltracte que alguns patrons infligien als treballadors, a algunes de les famílies xeraqueres, de les burles

que patien dels naturals del lloc. Tanmateix, la major part de les persones els donaven un tracte normal i agradós, com passava arreu de totes les societats.

El temps passava i la família d'Encarna i Satur, tot i que el propòsit del marit era el obrir un comerç i quedar-se a París, optà per tornar a Xeraco, després de vint anys de treball. La terreta li tirava molt a Encarna i a més a més no volia que el seu fill major, que ja era un xaval, es quedara a viure en la gran ciutat. Pel voltants de la segona meitat dels anys setanta, el govern francès va enllestir un projecte perquè els emigrants tornaren al seu país. Oferia, a cada família, un milió de pts per al retorn, amb la condició de no tornar mai més a França a treballar. Saturnino i Encarna, tot i que decidiren tornar a Xeraco, no acceptaren aquesta mesura del govern, atesa la possibilitat que els seus fills decidiren emigrar novament al país on havien nascut si no anava bé el negoci dels seus pares.

L'any 1977 tornaren a casa. En principi tenien la idea d'obrir un supermercat, però els amics els aconsellaren d'abandonar aquesta idea. Era l'època en què les grans multinacionals de l'alimentació començaren a establir-se a la Safor i la competència els podria resultar fatal. Finalment optaren per obrir un bar-cafeteria. Amb els estalvis que tanta suor i esforç els havia costat arregar i la venda d'algunes de les propietats que tenien, compraren la planta baixa i primer pis del lloc avui coneixem com el bar l'Aplec, on tota la família treballa conjuntament en el camp de la restauració.

Al final de l'enriquidora conversa mantinguda amb aquesta família, davant la pregunta retòrica sobre si se'n tornarien ara a París, Encarna no dubta en afirmar rotundament que no. Santi, tanmateix, dubta honradament de la resposta, perquè ja tenia nòvia quan vingué a viure al poble. Encarna li costà molt d'adaptar-se i pel que respecta a Caterinne i Alan, cap problema. Alan entén que poder viure el món del futbol de primera mà era el seu desig. Maria poca cosa podia dir, era encara una xiqueta de nou anys quan arribà a Xeraco.

Moltes de les famílies emigrants que tornaren de França van dur molt més que capitalets per refer la seua vida. Portaren coses que no tenen preu i no es poden mesurar amb diners; els coneixements i vivències d'una societat i una cultura diferent a la que van deixar. Un bagatge que alguns van aprofitar i saber transmetre als familiars i coneguts, valorant tot allò de positiu que ací no teníem, en especial l'experiència de ser immigrant a París. Altres, pel contrari, han oblidat que un dia van ser emigrants a unes terres estrangeres.

De la Safor a la Provença

JOAN IBORRA

La segona meitat de segle XX conegué una gran onada emigratòria de dimensions desconegudes que es dirigia del sud d'Europa cap al centre continental. Molts d'aquests protagonistes feren rumb cap a França, un altres cap a Alemanya i uns pocs viatjaren fins a terres helvètiques. La major part de l'emigració xeraquera en temporada de verema optà per fer via cap a la Provença, potser per major afinitat social i lingüística o per treballar en altres oficis i faenes. Uns altres marxaren a París on l'autobús de Miguel Ferragud els transportava directament des de la placeta del Ravalet i els evitava carregosos transbordaments de tren. Als plecs de la memòria romanica gravat encara l'èxode dels milers de valencians que hagueren de fugir a causa de la derrota republicana. La dictadura franquista fou un imponent dispositiu d'expulsió dels perdedors de la guerra, entre exiliats, empresonats i afusellats. L'autarquia utòpica, el tancament de les fronteres exteriors, el subdesenvolupament econòmic i el predomini d'unes estructures socials profundament injustes feien de l'emigració un camí per a la mera supervivència econòmica.

Fora de la seua terra, els emigrants solen adoptar un mateix patró de comportament, siguen valencians o senegalesos s'hi agrupen per famílies, pobles o països, en alguns casos per religions, mantenen la llengua materna i la memòria col·lectiva de la societat on han nascut. Aquests actes solidaris formen part de la formació necessària per a sentir-se vius i útils. D'aquesta manera tan senzilla, la cohesió del grup referma la identitat de pertinença a una societat i la incorporació a la zona d'acollida es fa des d'una perspectiva menys traumàtica.

L'estadística redueix el fenomen migratori a xifres i gràfiques i en poques ocasions reflecteixen el cost emocional dels qui han hagut d'anar-se'n de casa seua a la recerca d'una vida que esperen més positiva. L'emigració s'ha de considerar, però, una immensa pèrdua social, cultural i econòmica per als pobles que la pateixen. Equació que s'inverteix als països d'acollida, rebedors de les millors il·lusions, empentes i talent. Un corrent que corre paral·lel a d'altres emigracions més actuals. Si poem en l'estany del record, rememorarem el nervi dels emigrants, les maletes de fusta tosca o cartó, ai!, la fortuna incerta del viatge, l'arribada a un lloc desconegut, el repte de trobar una faena, el complex encaix en una societat diferent en usos i costums, l'enyorança de la terra abandonada, el sentiment viu i sempre fresc...

Durant la dècada dels seixanta, des d'un llogaret de tradició agrícola com Xeraco, l'única premissa per a explorar alternatives a la vida quotidiana, grisa i sense substància, era afrontar els riscos personals i econòmics que comportava l'emigració. Un viatge que s'iniciava per aconseguir un espai que es considerava més segur, més just i, almenys, no tan pobre com el d'origen, que comportava l'obertura a societats plurals i democràtiques que contrastaven fortament amb el règim dictatorial imposat pel general Franco.

La família Esteve-Serralta, 1956-57

Cabria preguntar-se quina fou la raó que menà els valencians de Xeraco a triar França com a lloc de destinació amb la intencionalitat evident d'aconseguir una vida econòmicament més reeixida. En aquella època, la baixa taxa de natalitat francesa havia produït un dèficit greu de la població activa i un reclam de mà d'obra forana per ocupar el buit. La política del govern francès d'autoritzar la naturalització automàtica, el reagrupament familiar i l'assimilació dels emigrants actuà d'imant per a l'emigració valenciana i hi contribuï a facilitar el flux migratori cap a terres franceses, contràriament a Suïssa i Alemanya Federal que n'obstaculitzaven la naturalització.

Entre 1962 i 1974, un total de 24.223 valencians i valencianes feren la via de França i conformaren un grup temporal en les zones provençals pròximes al Rosselló, per a treballar a les zones arrosseres i a la verema del raïm que es repetia any rere any¹. Una gran part d'aquest grup, procedent de les Riberes i en cert percentatge de la Safor, eren hòmens, amb una elevada taxa de masculinitat que ocasionalment fregava el 98%. De fet, de cada 10 emigrants a França procedents de l'Estat espanyol, 7 eren valencians².

La crisi del petroli de 1973 significà el retorn massiu de valencians emigrats cap als pobles de procedència i marcà una fita demogràfica que capgirava els papers. El País Valencià esdevingué llavors un territori d'acollida per a les diverses onades migratòries. Al caliu del desenvolupament econòmic accelerat, la il·lusió transmesa per l'adveniment de la democràcia i les noves condicions socials instaurades convertiren el territori valencià en una meta laboral per a milers d'emigrants, sobretot d'altres zones de l'estat.

La febre del retorn no afectà per igual el que havien marxat fora. Una part d'aquells valencians s'havia integrat socialment al lloc on treballaven i havien desplegat una vida

¹ Nuria TABANERA GARCÍA: «Emigración y exilio. La experiencia migratoria valenciana en los siglos XIX y XX», *Saitabi*, 53 (2003), pp. 145-146.

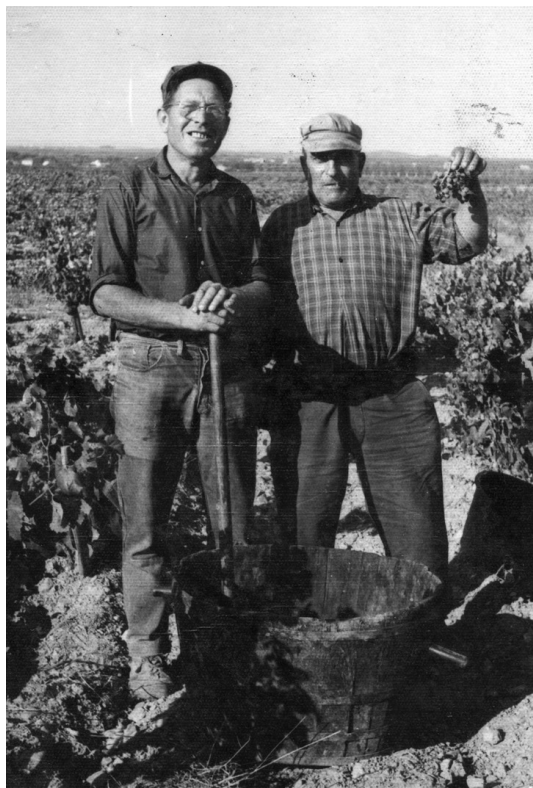
² Leonardo CURZIO: «La emigración arrocera de Sueca a la Camargue (1952-1972). Estudio de una emigración de temporada», tesi doctoral inèdita, Universitat de València, València: 1989.

encastada en aquell món on havien aturat tan sols per a treballar i guanyar-se les garrofes dignament. Moltes devien ser les raons esgrimides a favor i en contra del retorn al si de cada família emigrant. Tanmateix, l'enyor, dura distància terrenal i afectiva, devia commoure més directament les persones de més edat que havien tingut una experiència vital més llarga al país de naixença. Ans al contrari devia passar amb el jovent. Qualsevol de les dues possibilitats restava oberta a la decisió final.

Cerquem un exemple familiar de l'època i posem-lo sota el focus de l'anàlisi social. Notem la duresa de la convivència, el coratge necessari per serrar les dents i tirar avant front a l'atac i les vexacions dels naturals. Formen part de la por ancestral al desconegut que es manifesta de vegades violentament. Sota l'aparença d'una vida fluïda i tranquil·la que sura en el relat, s'escondeixen els patiments, les frustracions i els contratemps que hagueren de superar. Francisco Esteve Boix i Celeste Serralta Blanquer formaven un matrimoni tradicional amb tres fills: Salvador, Paco i Maria Teresa. Procedents de Xeraco s'havien traslladat a viure a Xeresa a prop del barranc de Martina. Eren llauradors i es dedicaven al treball de la terra. Les dificultats econòmiques per les quals travessava la família a finals de la dècada dels cinquanta, obligà el pare a consultar amb altres veïns les noves alternatives de treball que començaven a besllumar-se fora del poble. Cercaren els contactes necessaris i aconseguiren un contracte de treball agrícola per al pare en Sauvian, un petit municipi provençal del departament de l'Erau, situat molt a prop de Besiers, de llengua occitana. Sauvian està voltat de bancals d'un verd intens i línies geomètriques molt similars a l'horta valenciana, travessat per les suaus revoltes del riu Orb.

Fets els preparatius, un ventós onze de novembre de 1959, marxaren tots plegats cap a terres estranyes, amb la ferma promesa de passar una temporada d'uns pocs anys, fer un reblaset econòmic i tornar a casa. El pare havia signat un contracte per a treballar a les vinyes, una ocupació que no li suposava cap dificultat atesa la seua experiència agrícola. La destresa del pare en les tasques laborals contrastava amb el primer entrebanc amb què entropessaren: ningú no parlava occità ni francès. La similitud lingüística del provençal amb el valencià actuà de mitjancer i afavorí la comunicació. Quan arribaren a Sauvian, la mare, sàviament, advertí els fills sobre la necessitat d'extremar l'educació en les relacions socials. Entenia sensatament que havien arribat a un lloc distint al seu on imperaven unes normes la rigidesa de les quals desconeixia, per la qual cosa calia extremar les precaucions. Efectivament, al principi es produïren fortes tensions dels tres fills amb els xiquets de Sauvian, com sol ocórrer entre els escolars amb l'arribada dels nouvinguts. Moltes vegades Paco arribava a casa amb la roba esgarrada, conseqüència d'haver-se barallat amb els altres infants. Passada la novetat, acceptat pels companys, al cap de poc de temps s'havien fet tots amics i Paco acabà per ensenyar-los a fer fones per a trencar les boletes dels fanals. Coses de criatures.

Al principi notaren el canvi en determinats costums, horaris i menjars però aviat s'hi aclimataren atesa la mediterraneïtat del lloc. Assentats a la nova residència, la mare els demanà que li parlaren en francès a fi d'aprendre la llengua, però el pare es negà en redó a parlar-lo, s'entenia bé en valencià i occità, dels quals

Francisco Esteve i un company italià a Sauvian, l'Erau, 1959.

Festes de la verema a Sauvian. Paco, el fill, al mig. 1961.

feia una barreja ben peculiar que entenia tothom. Els fills hi assistiren a classe regularment i aprengueren molt prompte la llengua francesa. Salvador obtingué el tercer premi del certificat d'estudis al cap tan sols de sis mesos, als catorze anys d'edat. Mari Tere, la més menuda i espavilada, es posà a parlar francès i occità molt aviat. En una ocasió, explica desvanida, «el mestre volia que explicara unes coses de classe a una xiqueta espanyola, però jo només parlava valencià i la pobreta no entenia res». Rere el fons anecdòtic de la passada, es fa de notar el rebuig a una llengua que la identificava amb un grup menyspreat socialment. Mari Tere no s'està de manifestar-ho amb nitidesa: «Jo no volia parlar espanyol perquè els espanyols no eren benvinguts. Vaig patir el racisme ancestral per parts dels fills de l'amo, que apedregaven ma casa entre crits». Malgrat la

naturalesa hostil del procés d'adaptació, Mari Tere estudià fins els 18 anys en què tornà al poble amb la família. Li faltava un any per a diplomar-se en secretaria. En retornar a Sauvian, es casà, tingué dos fills i enviudà. Davant la dramàtica situació familiar, es dedicà a impartir classes particulars i, complits els quaranta anys, es proposà d'opositar a l'Ajuntament de Besiers, on aconseguí la plaça d'encarregada de les obres socials per als treballadors municipals.

Anualment, tornaven per vacances a Xeraco i Xeresa per visitar la família. Alimentaven la idea de mantenir la residència i el lloc de treball a l'espera de la jubilació per a tornar a casa. El fort desig de la mare de tornar al poble, que mai no arribà a fer seua aquella terra perquè deia que no era el seu país, cobrà força a mesura que passava el temps fins que, finalment, la família entera regressà a Xeresa l'any 1970, on tenien casa oberta. Havien viscut onze anys a Sauvian. Paco Esteve reprengué les tasques agrícoles abandonades. Llavors, Mari Tere tenia divuit anys, era a casa, però se sentia estranya, estrangera en un país, el seu, que desconeixia. Passats dos anys amb penes i enyors, dos fills, Salvador i Mari Tere, convenceren la família i referen el camí cap a Sauvian. Poc després els seguia Paco. Per a la mare, França els havia robat els fills. Els pares moriren a Xeresa, no volien morir fora de la seua terra.

Avui els tres germans viuen integrats i contents dins la societat d'acollida i veuen l'emigració des d'una perspectiva distant i llunyana. Són casats a França i els seus fills resideixen allí. Han substituït Sauvian per altres residències. Salvador viu a prop de Marsella i Paco i Mari Tere, més acostats a Besiers. Fa cinc mesos que Mari Tere s'ha jubilat. Malgrat que viu pròxima als seus dos fills i els tres néts que l'acompanyen, manté l'enyorança dura de la terra, on pensa tornar a respirar l'aromàtica flor del taronger, afirma convençuda. Tots tres mantenen el valencià com a llengua materna, que usen més abundantment quan viatgen a Xeresa, a la casa familiar. Advertim la diferència generacionals que els separa. Criats a la Provença, en un entorn diferent al poble de naixença, el procés d'integració s'ha consumat en la tercera generació. Han perdut la llengua originària, el valencià.

L'eixampla de Xeraco: el cas del carrer París

FRANCESC TORRES I NAVARRETE

Al poble de Xeraco, com a la majoria de l'Estat Espanyol, acabada la guerra civil, el bàndol vencedor canvià els noms dels carrers republicans¹ per noms franquistes. El 23 d'agost s'envià la llista a Burgos perquè fóra aprovada. L'encarregat de retolar els nous noms fou el pintor J. González per 130 pts. L'estructura urbana mantenia la xarxa dels carrers antics. El carrer de l'Encarnació acabava al carreró del Forn i el carrer Cervantes no tenia contacte amb el Raval. Calia la comunicació del carrer de l'Encarnació amb la placeta de Sant Josep o del Raval. Amb aquesta nova obertura i alineació de carrers es crearen dos solars, un de 49 m² al carrer de Sant Josep fins a la casa de Jose Ma Vila i l'altre de 122 m² fins a la casa d'Adolfo Doménech. L'Ajuntament decidí de vendre'ls i el 7 de juliol 1948 s'adjudicaren per 500 i 2.000 pts. respectivament. Aquest últim se'l quedà Leocadia Torres.

La majoria dels carrers eren de terra i molt pocs tenien vorera. Les dones tots els dies els agraven i els arruixaven perquè no es fera pols i se n'entrara dins casa. En les festes patronals prengué molta volada la festa de l'aigua durant l'enramada de la murta a l'alba del dia del Crist. No hi havia aigua potable a les cases, la gent poava del pou l'aigua domèstica i anava amb el cànter i la botija a la font pública a carregar-ne de potable.

Es prengué la decisió de col·locar el rastell de la vorera al carrer Calvo Sotelo —actual carrer Xeresa—, proporcionat pel pedrapiquer de la localitat Ramon Pardo Ribes. Al mateix carrer s'havia instal·lat una indústria de fabricació d'adobs, clausurada per ordre corporativa per *«insalubre, por ser de transformación o fabricación de residuos de animales, da olores y es foco de infecciones; además el motor es molesto para el vecindario»*.

S'hi inicià el projecte de construcció de cases als números 18-38 del carrer d'Heliodoro Torres en terrenys propietats de l'empresa de ferrocarrils FEVE, segons el projecte de Pere Calatayud. Pel mes de juny de l'any quaranta-nou, el servei de conservació, reposició i obertura de camins rurals passà a càrrec de l'Hermandat Sindical Local.

L'any 1950 l'Ajuntament de Xeraco aprovà els expedients d'obra nova de José Antonio Ferrer, al carrer Ensanche; Pedro Marín Conejero, a l'avinguda d'Heliodoro Torres; Bautista Rubio Martí, al carrer de Calvo Sotelo; Alfredo Rubio Torres, a l'avinguda d'Heliodoro Torres; Encarnación Talens Meló, al carrer de San José; Benito i Vicente Castelló Castelló, al carrer de José Antonio; Miguel Castelló Tejada, a la carretera Vella; Antonio Garcia Pavia, a la carretera de Gandia. S'hi autoritzà Ricardo Vitoria Sapiña a fer el Cine Vitória i el Cine d'Estiu a la pista de ball de la tia Ramona de l'avinguda d'Heliodoro Torres.

¹ Pablo Iglésias, Capità Galan, Capità Sediles, plaça de la República, Luís de Sirval, Garcia Hernández, 14 d'abril, Roja, Passionària, Durruti, Pi i Margall, Ferrer i Guardia i Blasco Ibañez.

Vista aèrea de Xeraco. Principis anys 70.

Per la mateixa època, s'acordà sol·licitar al Ministeri d'Instrucció Pública la construcció de tres escoles per a xiquets, tres per a xiquetes i dues per a pàrvuls, segons plànols de l'arquitecte Josep Cort Botí, en el terreny de l'antiga era del poble² i les dues fanecades i mitja de Rosa Amparo Torres Torres, nomenada per l'ajuntament filla predilecta del poble. A continuació, s'intruí l'expedient del projecte de construcció de nou habitatges per a mestres, d'acord amb l'ordre del Ministeri d'Educació Nacional. El pressupost del centre ascendí a 757.099 pts, de les quals tan sols se subvencionava la quantitat de 320.000 pts. Per al pagament de la resta del cost de la construcció, 437.099 pts. contribuí la totalitat de la població.

L'Ajuntament es preocupà per abastir d'aigua potable el poble. Es féu la conducció per una canonada³ des de la font de Rondonera, després de l'Ull, primer amb cilindres de test i després de ferro, que arribava al dipòsit del camí de les Fonts. D'allí baixava cap a cisterna i a les diverses fonts públiques. La més important se situava a la plaça del poble, la qual des del 1936 passà de presidir el centre a estar sota el campanar. L'any 1952 s'acordà col·locar quatre noves fonts: a la fi del carrer del general Sanjurjo, al principi del carrer de Sant Vicent, a la fi del carrer de Santíssim Crist i al principi del carrer de Sant Antoni. Per fer front a la despesa, l'Ajuntament optà per vendre la finca del Brut, situada a la partida dels Fondos, a prop de la finca de la Roqueta, a Miquel Montllor Sanchis, propietari d'aquesta.

La plaça del poble, llavors anomenada del Caudillo, ara de les Germanies, fou remodelada i es convertí en la principal zona del poble. Després de la plaça, el carrer de l'Encarnació s'estrenyia, sense voreres per al pas dels transeünts, cosa que dificultava el trànsit cap a la part nord del poble. Calia, doncs, l'eixamplament. El consistori demanà un projecte de noves alineacions de carrers del qual s'encarregaren el topògraf Lorenzo Rius Morant i l'arquitecte Antoni Gómez Llopis. Alhora s'elaborà, amb l'assistència tècnica de la Diputació, el Pla General d'Urbanització de Xeraco, segons l'acord de 26 de novembre de 1952.

² La comprà el municipi a Antoni Torres Bou el 22 de març de 1900 davant el notari Francesc Pastor de la Font.

³ Antiquíssima era la canaleta de teula moruna.

Per raons de fiscalitat els carrers del perímetre urbà es classificaren per categories. Primera: Aurelio Martí, (actual Pintor Sorolla), Calvo Sotelo (actual Xeresa), Cervantes, Encarnació, Francisco Castelló (actual Avencedrell), Heliodoro Torres (actual País Valencià), José Antonio (actual carrer Gandia), plaça del Caudillo (actual de les Germanies), plaça de l'Església i Santíssim Crist. Segona: del Carme, General Mola (actual l'Alqueria), la Creu, Herois, Màrtirs, Prevere Bofí, Sant Francesc, General Sanjurjo (actual Carles Salvador) i Sant Vicent. Tercera: Carretera Nova, Eixample Nord, Garcia Morató (actual Sénia Ferrer) i ampliació, els Torres, Ruiz de Alda (actual Jaume I), Sant Antoni i Sant Josep.

Es donà ús a l'antic desaigüe del llavador que estava al costat de l'estació de tren Dénia-Carcaixent, en desús perquè ja no desguassava en haver-ne construït un de nou al camí de les Fonts, on hi havia un abeurador i una font pública. Aquest passava per una sequieta paral·lela a la via i per davant de quatre casetes, totes idèntiques, travessava la via i després la carretera general Silla-Múrcia (carrer Heliodoro Torres) on havia un albelló de carreu i a la vorera una pedra que servia per a l'escura de la canonada, després passava pel cine d'estiu de Cebrià Marqués per una canonada fins buscar el carrer de Francisco Castelló, per la vorera de la dreta, i continuava fins a cercar el carrer de l'Encarnació, i des d'allí anar a buscar el carrer de Calvo Sotelo i cap avall, fins el cantó de Penya, al camí de sant Roc, desguassant en la canal de la sénia de la Bomba.

El 30 octubre 1953 començaren les obres del centre escolar nou. El licitador de l'obra del Grup Escolar fou Edificaciones Levante S.L. que s'adjudica l'obra per 785.180,69 pts, única empresa que s'hi presentà. Efectuà un acompte de garantia de 31.407,22 pts. per a pagar l'escriptura pública, l'expedient i els anuncis. La Diputació pel *Proyecto de Convenio de Auxilio Financiero*, de 27 de maig, prestà la quantitat de 437.099 pts. reintegrables en deu anys. Es designà el tinent d'alcalde encarregat d'obres del Grup i habitatges de mestres.

S'hi aconseguí desviar la carretera general del centre del poble i de les vies del tren Carcaixent-Dénia. Aquest tros de carretera, popularment anomenada *Vella* en contraposició a la nova que anava per la part oest de la població, oficialment avinguda d'Heliodoro Torres, s'havia convertit, des del 1954, en la via urbana més ampla i asfaltada de Xeraco. Aviat començà a poblar-se de cases i es féu necessària la seua urbanització. Allí estaven els hostals, el del tio Jacinto i el de la tia Hilària, on pernoctaven els transeünts, els comerciants de raïm, pansa, de tomaques i hortalisses i la casa taller del mestre d'aixa, on es construïen i s'arreglaven els carros, tan importants per al desplaçament de mercaderies.

L'Ajuntament encarregà a Luis Albert Ballesteros i a Enrique Meseguer Sales el projecte d'urbanització de l'avinguda d'Heliodoro Torres i la transformació en un passeig, l'enllumenament de fanals i l'arbreda. El mes d'agost s'exposà al públic. Per la precarietat econòmica municipal se sol·licità una subvenció a la Junta Interministerial del Paro. L'encarregat de confeccionar els 800 metres de rastell fou J.M. Pasqual per 30.384 pts. i els col·locà l'obrer P. Alvarado. Després es muntaren 23 fanals al passeig. Les cases construïdes foren les d'Enrique Torres Gandia, al núm. 59; Victoriano Martínez Álvarez, al núm. 88; Gabriel Alvarado Gregori, al núm. 65, i d'altres. L'any 1960 es remodelà el passeig.

Amb el nom de Jaraco, l'ajuntament del cap-i-casal li dedicà un carrer, molt més atractiu que el designat pel de Gandia, el 20 de maig de 1959. Durant els anys seixanta la demografia experimentà un notable augment i la construcció de noves cases també. El 20 maig 1960 l'Ajuntament posà nom als carrers del plànol de l'eixample: Carrer en projecte núm. 4: Avenida de Valencia; núm. 15: Calle de San Isidro; núm. 24: Onésimo Redondo; núm. 29 i 18 de julio. S'hi imposà el nom de Ferrocarril de Carcagente a Dénia fins la fi del Carrer del Ferrocarril. El carrer en projecte que no consta al plànol i ha estat autoritzat per l'ajuntament, situat entre els carrers de sant Vicent i d'Onésimo Redondo es dirà dels Desemparats. Per perpetuar el nom, s'abandonà el sistema de retolació amb pintura i s'implantaven les plaques de senyalització dels carrers que decidiren comprar a la casa Fuensent de València i dues amb el nom de Jaraco, per retolar l'entrada i l'eixida de la població.

La part tramada representa el Xeraco de segle XVI i l'altra la del XIX. Xeraco a finals dels 60

L'Hermandat Sindical de Llauradors i Ramaders, presidida per Cebrià Rúbio, fou l'encarregada de pavimentar el camí cap a la platja, des del carrer del Carme fins la mota de la platja, pel juny de 1960. Es construí un nou dipòsit d'aigua potable per al subministre de la població on s'ubica l'aigua que raja de la font de l'Ull. A causa de l'escàs cabal obtingut, es feu necessari que s'abastira del pou del motor de Martí (Hilario Castelló Vidal i companyia). La conducció d'aigua es convertí en un problema al llarg dels anys: 1929, 1933, 1952 i 1960.

Se subhastaren les obres de distribució d'aigua potable a les diferents cases del municipi i del clavegueram de sanejament d'aigües brutes valorades amb la quantitat de 1.575.854,70 pts. que es cobraren mitjançant contribucions especials. Es demanà a la Diputació un ajut de 750.000 pts. De l'obra s'encarregà Manuel Sánchez Robles i de l'execució de les obres el contractista Emeterio Santamaria Ferrandis. L'estació depuradora per decantació se situà al camí del Caminàs i passà per les terres que s'havien d'expropiar a Justo Torres i Elvira Castelló. Les aigües fecals es deixaven reposar a la bassa i les partícules, els detritus, que són més densos es depositaven al fons. L'aigua 'tractada' passava a la séquia Travessera que desguassa en el riu de Xeraco.

L'eixamplament del carrer de l'Encarnació seguí el projecte d'expropiació dels edificis totalment o parcialment de l'arquitecte Luis Albert Ballester. Els afectats foren Erundina Calero Seguí, hereus de Salvador Bañuls Mas, hereus de Francisco Marqués Rubio, José Lloret Martí i José Coscollà Ferrer. Foren indemnitzats segons els m² expropiats, amb una mitjana de 50.000 pts. Després s'executà l'eixamplament del carreró del Prevere Bofí. El 20 setembre 1964, l'ajuntament sol·licità als propietaris José Coscollà, José Camarena i Josefa Castelló que valoraren la seua propietat i el terreny a expropiar. Són els edificis núm. 11, núm. 13 i núm. 15. Al núm. 11 s'ubicava l'antic forn, pel qual s'anomenava el carrer del Forn, l'únic que hi havia en el lloc, vinculat a la família dels Quincoces, als Cebrià, i als Castelló.

La platja era una zona poblada de casetes i algun xalet, totalment verge, plantada de vinyes, la collita de les quals servia per a fer pansa, raïm de taula i un poc per a la producció de vi de consum familiar, i de terres conreades de dacsa, cacau, hortalisses: cebes, carabasses, melons... Sempre pendents de les inclemències del temps o que la mota es trencarà i es fera la plena i, muntanyassos erms, incultes, on naixia el borró.

Al final del camí Assegador estava la casa de la Peixquetera, taverna, on recorde que venien queviures. Més a baix, la caseta dels Montilla, i ja després Villa Cisneros, les sis casetes construïdes davant la mota on restaven les barques dels pescadors, en l'època de la República, propietat dels Viles, Pons, Torres i Muñoz. Les altres estaven disperses per la zona de la Marina: la de les Madrilenyas, don Emilio, don Antonio el metge, don Vicent el mestre, dels Jorges, la senyora Rosita, casa del Molí, Peixqueters, dels Camarena, dels Navarrete, dels Melis, dels Carolines, dels Clar, dels Rúbio, dels Ferrer... L'any 1969 encara no havia començat la irrupció del turisme, que ha provocat l'especulació urbanística i ha esgotat el sòl de la primera línia marítima.

Per l'agost de 1962, la corporació demanà la delimitació de la zona marítime-terrestre. Després es registraren dues propietats de l'Ajuntament en la zona de La Marina. També s'amollonà la propietat de La Turbina, per on desguassa l'aigua de la sèquia de les terres de dalt del camí Garcia. Pel desembre de 1963 es facultà a Juan Pardo, llavors alcalde de Xeraco, que s'encarregara de l'expedient d'urbanització de la platja, el projecte de la qual s'adjudicà a l'arquitecte municipal Eugeni Viedma, que cobrà 100.000 pts. en concepte d'honoraris. Després redactà un estudi per a Hidroelèctrica Española S.A. sobre enllumenament de la platja. S'aprovà el pla parcial d'urbanització de la platja per part del consistori, que s'hi exposà durant un mes. Un veí del poble, Vicent Ferrer Chaveli, sol·licità el 10 de març 1964 una llicència per a construir un càmping al camí de la Mota, que s'anomenarà Càmping Sant Vicente.

El carrer en projecte núm. 15, oficialment carrer de Sant Isidre, popularment carrer París

A la memòria descriptiva d'octubre de 1963 apareix com un ambiciós projecte perquè en un terreny plantat d'oliveres i garrofers a la zona nord del poble, propietat d'Hilario Castelló i família i d'altres, ample, amb només set cases consolidades a la mà dreta del carrer, de José Torres Escrivà, José Montilla Ausina, Dolores Escrivà Martí, Antonio i Francisco Bofí Pellicer, Rosendo Bofí Sanmauro i Antonio Asensio Navarro, constituïa l'accés de la carretera general 332 a la població i la connexió del camí de la Mar amb la carretera comarcal Natzaret-Oliva i l'accés a la platja de Xeraco. Només un problema, el del pas a nivell del ferrocarril de FEVE, que acabarà el mes d'octubre

Carrer París a la dècada dels setanta. Arxiu Històric de Gandia. CA-630-8-S. Dénia

del 1969 quan deixà de circular amb el canvi a la via ampla, quedarà soterrada pel túnel. La direcció General de FEVE sol·licità el 31 de juliol de l'obertura del pas a nivell i en novembre s'executà l'obertura en el carrer Sant Isidre. L'enginyer de FEVE de la quarta demarcació, rebutjà la col·locació de semàfors i senyals acústics al pas a nivell. El carrer es projectà amb 13 metres d'amplària, de dues calçades de sis metres, separades per un terraplè o bardissa d'un metre, plantat d'arbusts i vegetació perenne, de floració primaveral, on se situarien els fanals de doble braç. Voreres amples, de passeig, amb taulell hidràulic. Les parcel·les grans es venien per 50.000 pts. i les menudes per 40.000 pts. L'encarregat de la venda era l'advocat don Emilio Castelló. S'inicià la numeració de les cases des de la carretera general 332 cap a la mar, això és, d'oest a est. Malgrat aquest acord, actualment es fa al revés, de la mar a la muntanya.

Els compradors de solars eren majoritàriament emigrants cap a França, concretament a París, fills d'exiliats polítics, que per raons ideològiques es refugiaren o s'expatriaren per restar més temps a França i els que ho feren per motius econòmics, que tenien com a objectiu tornar després d'una breu estança, treballant, estalviant tot el possible per invertir els guanys en un habitatge digne, o iniciar un negoci, o invertir en terres o immobles, i viure més dignament⁴.

Més de dos-cents xeraquers emigraren entre els anys seixanta i setanta, aprofitant que el govern franquista abandonà la política autàrquica i signà l'acord d'emigració amb el francès. L'excedent de mà d'obra agrícola aprofità l'ocasió per marxar a França i retornar amb l'entrada de divises⁵.

Després de la compra solien rodar el solar i a poc a poc, conforme venien els ingressos, els invertien en la construcció de les cases, primer una planta i després l'altra, fins acabar-la. Alguns demanaven ajudes al Ministeri de la Vivenda. Edificaren Júlio Martorell, J. Martorell Bofí, L. Nuñez, J. Barrachina, José Merí, B. Marqués Jaijo, F. Bofí Gregori, A. Sanchis Ferrer, V. Milvaques Lloret, J. Tarrazona Gil, J. Gregori Estrugo, T. Estrugo, A. Bofí Pellicer, A. Chaveli Gregori, A. Gómez Chaveli. Els qui, sense sortir del poble, amb molt d'esforç, s'establiren al nou carrer: A. Rodríguez Peiró, S. Serra Marqués, F. Gomes Múrcia, A. Turís Chulià, S. Marqués Lena, J. Pons Cuñat, Luís Sàez, Salvador Tur, J. Torres. Els constructors iniciaren les edificacions de més de tres plantes a la part esquerra del carrer, Bernardino Pellicer, Alfonso Raja, Juan Gregori i Antonio Alvarado. Aviat l'activitat mercantil i festiva començà a funcionar en aquest carrer. Concha Vidal Cloquell sol·licità l'activitat de carnisseria. Vicente Milvaques Lloret sol·licità llicència per a la instal·lació d'un taller de neteja en sec, bugaderia, al núm. 8.

José Doménech Montragull sol·licità llicència per a la instal·lació d'un taller de manyaneria. Francisco Garcia Gómez sol·licità llicència per a la instal·lació d'envasos per a la fruita al núm. 35. Vicente Coscollà Bou sol·licità llicència per a la instal·lació d'un taller de reparació de motos al núm. 5, Tomás Gil Escoto sol·licità llicència per a la instal·lació d'un taller de reparació de motos.

Als anys setanta, edificat i consolidat el carrer, prompte s'organitzaren les festes en honor a sant Isidre que aplegaren fins a l'època democràtica. Tenien lloc la primera setmana de juliol, amb revetla, disfresses i varietats el dissabte i la processó diumenge. Es recorda l'activitat festiva d'untar un baconet amb greix i soltar-lo entre el públic, fent que els xiquets anaren a agafar-lo. Un carrer nascut al caliu dels diners de l'emigració que els xeraquers invertiren assenyadament en la construcció de la seua llar al poble, d'on li prové el nom popular amb què és conegut: carrer París.

⁴ *La Cisterna* núm. 9 (2006) Vicent Serra: «L'emigració a París als anys 60».

⁵ La línia regular d'autobusos eixia de Gandia i València i aplegava a París, a la porta de Maillot, lloc d'encontre entre els emigrants. També ho feien els autobusos de Miguel Ferragud. Els dies festius solien reunir-se a la rue de la Pompe, al districte XVI de París, on estava la parròquia claretina que oferia llistes de treball, allotjament als novinguts, ajuda administrativa, formació religiosa i misses en castellà, i el col·legi espanyol Federico Garcia Lorca. A la fi de la dècada dels seixanta, l'empresa Iberbús sol·licità el pas dels seus autobusos pel terme de Xeraco fins a la Jonquera. Entre ells els valencians que feien campanyes de verema, arròs, poma i remolatxa al sud i després es traslladaren a París moguts per amics o parents que els establien i feien possible la seua contractació. Com que la majoria pensava a tornar-se'n el més aviat possible, l'aprenentatge de la llengua era molt elemental, només per entendre's en les relacions de treball o accedir a serveis vitals. La casa de València a París, fundada el 1947, era un lloc de trobada. Es reunien en associacions culturals i adquirien valors democràtics, solidaritzant-se amb la lluita antifranguista.

L'empremta xeraquera al *Domaine* de la Roque

GABRIEL NADAL I ROIG

Punt de partida: la plaça del Raval

A començaments de setembre, quan a migdia els xiquets eixien d'escola i en el trajecte provinent de les 'escoles noves' passaven per la replaça del Raval, els sorprenia veure el seu perímetre ple de maletes. Com «Faena feta no porta destorb», des de primera hora del matí, els més previnguts havien començat a deixar les seues pertinences a les voreres de la plaça. Els qui hem hem jugat de petits pels seus voltants sempre l'hem anomenada replaça. Les maletes anaven ben lligades amb cordell perquè s'havien farcit a vessar de roba i queviures per a vora tres setmanes. La gent les deixava allí i se'n tornava a casa fins l'hora que venia l'autobús d'Ador que habitualment es llogava per a traslladar-los a l'estació del Nord de València. Eren els xeraquers que anaven a la verema amb la colla de la Tia Carmen.

La colla de la Tia Carmen la Serafina

La tia Carmen havia passat la seua infantesa al Llenguadoc on va ser escolaritzada en francès. Hi va romandre fins el decés de sa mare, de nom Serafina, soterrada en aquelles terres. Després, juntament amb son pare, se'n van tornar a Xeraco. De major, hi va tornar. Això sí, d'una manera temporal, per la verema. Pel fet de conèixer la llengua, el gerent d'una empresa vitivinícola li proposà d'organitzar una quadrilla de veremadors per a un dels seus *domaines*. A començaments de l'estiu, la tia Carmen iniciava un 'pelegrinatge' pels domicilis dels qui habitualment anaven a la verema amb la seua colla per tal de confirmar que hi tornaven a la tasca. Al mateix temps, es proposava a noves famílies si els interessava d'anar-hi. Normalment hi solien anar famílies senceres o quasi, ja que s'havia d'ajuntar més de setanta persones entre collidors, carregadors i tractoristes.

S'hi anava amb un contracte on l'empresari garantia treball continu al veremador a partir de l'endemà de la seua arribada, amb una duració mínima de quinze dies i màxima de sis setmanes i l'allotjament. En el contracte s'estipulava la retribució, dinerària i en espècie. A tall d'exemple, el 1983 el salari d'un collidor se situava en 22,11 francs a l'hora i li pertocaven dos litres de vi al dia. Com la major part de la gent no consumia tot el vi, al final de la temporada es retribuïa en diners el vi no consumit. Gairebé mig Xeraco ha anat alguna vegada a veremar a *Domaine* de la Roque.

*El *Domaine* de la Roque*

Un *domaine* és una espècie d'heretat agrícola, en aquest cas plantat de vinya per a l'elaboració de vi. A França, l'ús d'aquest mot està subjecte al compliment d'unes condicions establertes. Una d'elles és que el vi ha de tindre una denominació d'origen, i al mateix temps, ha de provenir de la seua explotació agrícola. *La Roque*, estava

Estació de tren de Cerbère

situat vora la carretera nacional núm. 9 que unia les ciutats de Besiers i Montpellier, entre els municipis de Cervian i Montblanc. La conformaven un nombre considerable de cases i magatzems. En alguna d'aquelles cases vivien de forma permanent el gerent del *domaine*, així com altres treballadors habituals de l'explotació vitivinícola. Els habitatges on residien els veremadors eren bàsicament tres : la casa gran, la

de les escales i la de la carretera. També, hi havia un celler propi, *cave* en diuen allí, on s'elaborava el vi procedent de les vinyes. Completava el caseriu de *La Roque* un palauet que llavors romania tancat amb una piscina al seu davant. El palauet, datat de principis del segle XIX, s'havia construït al més pur estil venecià i l'envoltava un parc de 7'41 h poblat d'arbres centenaris. De vegades, acabada la jornada laboral, els més joves «exploràvem» aquell paratge amb passejades organitzades. En 1999, una família va adquirir la propietat d'aquest palau abandonat i després de nombrosos treballs de restauració, respectant l'arquitectura original, el van inaugurar com a hotel amb el nom de *Château La Roque Margaux*.

Tren especial de veremadors

L'autobús ens deixava a l'estació de València on calia esperar el « tren especial de veremadors » que ens transportava fins la frontera francesa. Com no anàvem prou carregats calia anar a comprar alguna que altra coseta, per això s'encomanava a una minoria que muntava guàrdia davant aquella tropa de maletes escampades pel terra de l'estació. El *tren especial vendimiadores* que preparava Renfe s'anunciava per la megafonia de l'estació i sempre feia el trajecte de nit. Entre els veremadors, en canvi, era conegut com «el borreguer» i deien que era el mateix que es feia servir per a traslladar els quintos que s'incorporaven al servei militar obligatori. Tot i això, tenia l'encant de estar distribuït en compartiments de vuit seients, tancats amb portes corredisses i comunicats per un passadís lateral que els més joves rondàvem per veure qui hi era en cada compartiment i fer-ne cortesia amb el corresponent barret.

A altes hores de la matinada, el tren parava a l'estació de Figueres, on tocava abaixar per a passar la revisió mèdica que no era altra cosa que un simple tràmit burocràtic. Els més vells contaven que anys enrere sí que es feia una revisió *de facto* a cada passatger. Als darrers anys, aquesta parada de la localitat empordanesa es va suprimir perquè els veremadors adquirien la certificació mèdica en qüestió al lloc d'origen. En acabant, abans d'abaixar del comboi, s'assistia al cerimonial del canvi d'estat mentre el tren travessava el llarg túnel on el tram espanyol era fosc i quan apareixien les bombetes de llum a banda i banda del túnel significava que ens trobàvem ja a la *République Française*.

L'estació de Cervera de la Marenda (en francès *Cerbère*) és la primera estació francesa després de l'estació de Portbou i té rang d'estació internacional. Allí fèiem el transbordament per a canviar de via perquè, en qüestió de vies, *Spain is different*, i per això, havíem d'agafar el tren francès que tenia l'encertat i preciós nom de Societat Nacional de Camins de Ferro (SNCF). Circulava fins a Nimes i anava deixant els passatgers a les estacions de Perpinyà, Narbona i en el nostre cas, Besiers, on ens recollia un autobús a fins La Roque. Allí ens rebien els xeraquers que habitualment feien el viatge en el seu propi vehicle.

El palauet de La Roque en l'actualitat.

A la vinya

La colla de setanta xeraquers es dividia en dues quadrilles per tal de veremar les diferents vinyes: la de la pedra, la de la carretera, la beguda i la del bou. Les carreteres de la zona anaven guarnides amb senyals que advertien de la circulació de vehicles i personal relacionat amb la verema. Al camp els collidors es disposaven en filera horitzontal amb dues persones a cada cep, tant si era baix com emparat. No es tocava passar al cep següent fins que el cap de la colla ho haguera fet, així que si acabaves abans, havies de romandre dret. Això, facilitava la faena dels carregadors, la tasca dels quals era buidar els poals dels collidors quan eren plens i passar el raïm al següent carregador fins els de la vora que l'abocava al tractor que anava just pel mig de la colla. Per últim, tres o quatre ceps endavant anava sempre la *manaira* com a guiador de la colla. Com el raïm es talla amb l'ajuda d'unes tisores de podar, s'havia de collir amb atenció i cura. Tot i les indicacions que s'havia de tallar col·locant l'altra mà per davall, era prou habitual escoltar les queixes d'algun novençà que s'havia fet un tall al dit. Acabada la jornada laboral a les cinc de la vesprada i quan les condicions climàtiques eren propícies, molts anaven a fer caragols i esclata-sangs. De caragols en venien plens: xonetes, villarencs... Així, no era gens estrany vore menjar a les diferents cases un bon plat d'arròs caldós amb caragols. Molts els guisaven per a l'aperitiu fent servir la varietat més petita de caragol anomenada villarenc. Tothom estava convidat a l'àpat acompanyat d'una bona conversa i de un bon got de vi, o dos.

I aparegué la màquina de veremar

Un bon dia la colla de més de setanta persones s'havia de reduir a la meitat per la intrusió de la màquina veremadora. Però, com dintre colliria la susdita màquina el raïm? Eixa era la qüestió a escatir per les vora trenta persones que continuaven anant-hi. De moment feien falta aquest nombre de persones perquè a l'hora d'entrar la màquina, la vinya havia de disposar d'unes condicions ben concretes: la principal de les quals era que els ceps havien d'estar emparats amb filferro per tal de sostenir la plan-

tació. A Domaine de La Roque només la meitat de vinyes eren emparrades, la resta era de ceps baixets que són les que continuaven veremant-se manualment.

El mètode que feien servir aquestes màquines recol·lectores era a base d'un moviment vibratori per la batuda de diverses files de vares en dos blocs oposats situats a l'interior de la màquina, les quals colpejaven les branques dels ceps, fent caure el raïm mentre l'artefacte es desplaçava per la filera de cultiu. La imatge de la verema mecanitzada només tenia tres protagonistes: la màquina, el conductor i el bocabadat veremador destronat. Es deia que l'enginy podia collir en una jornada el raïm que collirien seixanta persones en un dia. Se suposa que de les primeres màquines s'haurà passat a nous models amb major grau de perfecció, encara que recentment han aparegut estudis de prestigiosos endèlegs que afirmen la superior qualitat de vins quan es verema de forma tradicional, a més de contribuir a elevar l'edat mitjana de les vinyes. A l'aparició de la màquina de veremar el va seguir l'arrancada de les vinyes amb ajudes provinents de la política agrària la Unió Europea. Siga per això o per la fallida de l'empresa, el ben cert és que Domaine de La Roque va deixar de funcionar.

Final de campanya

L'extensa vinya del bou la qual formava turons, era la última que es veremava i allí s'ajuntaven les dues quadrilles protagonitzant, amb gran joia, una espècie d'encontre com si es tractara de l'Encontr del Diumenge de Pasqua. L'acontentament culminava amb la «mostatxada» en què els més eixerits refregaven amb raïm negre la cara i el cos dels més despistats. Més d'un acabava de cap al tractor ple de raïm. En arribar al caseriu, si el temps acompanyava, molts es tiraven de cap a la piscina del palauet per esbandir del cos les enganxoses escorrialles del raïm.

A com està el franc enguany?

Aquesta qüestió era habitual escoltar-la el darrer dia d'estada a La Roque. El franc francès era la moneda de curs legal en França abans de l'entrada en circulació de l'euro. Després del ritual del pagament i per a canviar els francs a pessetes, apareixen sempre, per art de màgia, dos agents de la Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Valencia, la mateixa entitat que després deixaria de ser valenciana, de ser caixa i de la pietat... ni parlar-ne. Oferien tarifes de canvi monetari prou avantatjoses en estar davant d'un considerable nombre de veremadors amb francs fresquets. En la dècada dels vuitanta, el canvi oscil·lava entre divuit i vint-i-una pessetes el franc.

Més contents que unes pasqües, ens muntàvem a l'autobús francès que ens portaria des de La Roque fins novament la replaça del Raval. Havíem deixat el poble amb els calors de l'estiu i tres setmanes després hi tornàvem en primavera d'hivern. La temporada de la taronja, tot just, començava. Només un breu interval de temps separava l'acabament de la temporada de l'hortalissa i el començament de la taronja. Aleshores encara no havien aparegut les varietats de cítrics primerencs d'última generació. Tot i això molts xeraquers i de la resta del País Valencià emplenaven aquestes setmanes anant a la verema, la qual cosa és una prova força evident de la laboriositat del poble valencià, que ha estat al llarg del temps poc vindicatiu i compel·lit sempre a ofrenar als altres, però això sí...feliç. Almenys, així ens qualifiquen.